

کارکرد شناسی عوامل تقرب به خداوند بر اساس خطبه دیباج

نهج البلاغه

فاطمه معصومی فرا^۱ - زهرا معصومی فر

چکیده

بجهت اهمیتی خاص که ایمان در میان پدیده‌ها و صفات و فعالیت‌های روانی و روحی انسان دارد، همواره مورد توجه جدی متفکران و مردم معمولی که از مقداری آگاهی برخوردارند بوده است. طبیعی است که تفکر و کنجکاوی درباره‌ی چنین موضوع بااهمیت، موجب بروز تفکر به رشد و تعالی شده است.

مفهوم پردازی درباره مفاهیم دینی، زمینه ساز کار بست آنها در تمامی سطوح زندگی می‌باشد.

هدف این پژوهش بیان مفهومی تقرب به خداوند بر اساس بیانات امام علی علیه السلام است. روش این تحقیق توصیفی-تحلیلی می‌باشد. باتامل در واژه تقرب و واکاوی آن در بیانات امیرالمومنین علیه السلام، به نه مولفه دست پیدا می‌کنیم و می‌فهمیم که تقرب به خداوند پویشی تدریجی است که نفس با انتخاب هدف متعالی قرب به خدا، به تنظیم باور ها و عواطف و انگیزه ها و... پرداخته تا بالاترین مراتب کمال را کسب کند.

بنابراین میتوان گفت که آموزه های دینی، ظرفیت تبیین روانشناختی و بیان مفاهیم را دارند و بوسیله ی آنها میتوان درباره ی مفاهیم دینی، همچون تقوا، گفت و گو کرد و به نتیجه مطلوب رسید که سلامت فردی و اجتماعی را نیز در پی دارد.

کلید واژه ها : امام علی علیه السلام، خطبه، تقرب، نهج البلاغه، اسلام، ایمان

طلبه سطح 2- مدرسه امام خمینی-استاد راهنما خانم زهرا محمدی. ¹

مقدمه

وقتی کسی می‌خواهد به کسی یا چیزی نزدیک شود او را دوست می‌دارد و به او علاقه‌مند است که می‌خواهد به او نزدیک شود. به عبارت دیگر، نزدیک شدن صفتی است که مطلوبیتش ناشی از مطلوبیت خداست. پس آنچه اصالتاً مطلوبیت و شرف ذاتی دارد خود ذات الهی است. هدف اصلی اوسته‌مانطور که در آیات قرآن می‌خوانیم

و ان الی ربک المنتهی»؛»

هر سیری به سوی او منتهی می‌شود،

یا ایها الانسان انک کادح الی ربک کدحا فملاقیه»؛ ای انسان ، تو به سوی پروردگارت بازگشت می‌کنی و او را « ملاقات می‌نمایی.

بنابراین، او به مرتبه‌ای می‌رسد که می‌گوییم قرب به خدا دارد و اگر او را به همان معنایی که می‌توانیم برای قرب بپذیریم به متعلقش نسبت دهیم باید بگوییم به خدا رسیده است. وقتی دانستیم که هدف نهایی خدای متعال است و ما باید تلاش کنیم تا به او نزدیک شویم راه این تزکیه هر چه باشد، راهی به سوی اوست. ویژگی اصلی این راه آن است که مقصدش اوست

اما این راهی که انسان باید بپیماید تا به مقام قرب الهی برسد چگونه است؟

متن خطبه

إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى الْإِيمَانُ بِهِ وَبِرَسُولِهِ وَفِي سَبِيلِهِ فَإِنَّهُ ذِرْوَةُ الْإِسْلَامِ وَكَلِمَةُ الْإِخْلَاصِ فَإِنَّهَا الْفِطْرَةُ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ فَإِنَّهَا الْمِلَّةُ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ فَإِنَّهَا فَرِيضَةٌ وَاجِبَةٌ وَصَوْمُ شَهْرِ رَمَضَانَ فَإِنَّهُ جَنَّةٌ مِنَ الْعِقَابِ وَحَجُّ الْبَيْتِ وَاعْتِمَارُهُ فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَيَرْحَضَانِ الذَّنْبَ وَصِلَةُ الرَّحِمِ فَإِنَّهَا

مَثْرَاهُ فِي الْمَالِ وَمَنْسَاهُ فِي الْأَجَلِ وَصَدَقَهُ السِّرَّ فَإِنَّهَا تُكَفِّرُ الْخَطِيئَةَ وَصَدَقَهُ الْعَلَانِيَةَ فَإِنَّهَا تَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ وَصَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ فَإِنَّهَا تَقِي مَصَارِعَ الْهَوَانِ أُفِيضُوا فِي ذِكْرِ اللَّهِ فَإِنَّهُ أَحْسَنُ الذِّكْرِ وَارْغَبُوا فِيَمَا وَعَدَ الْمُتَّقِينَ فَإِنَّ وَعْدَهُ أَصْدَقُ الْوَعْدِ وَاقْتَدُوا بِهَدْيِ نَبِيِّكُمْ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الْهَدْيِ وَاسْتَنُوا بِسُنَّتِهِ فَإِنَّهَا أَهْدَى السُّنَنِ

وَتَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَحْسَنُ الْحَدِيثِ وَتَفَقَّهُوا فِيهِ فَإِنَّهُ رَبِيعُ الْقُلُوبِ وَاسْتَشْفُوا بِنُورِهِ فَإِنَّهُ شِفَاءُ الصُّدُورِ وَأَحْسِنُوا تِلَاوَتَهُ فَإِنَّهُ أَنْفَعُ الْقَصَصِ وَإِنَّ الْعَالِمَ الْعَامِلَ بِغَيْرِ عِلْمِهِ كَالْجَاهِلِ الْحَائِرِ الَّذِي لَا يَسْتَفِيقُ مِنْ جَهْلِهِ بَلِ الْحُجَّةُ عَلَيْهِ أَعْظَمُ وَالْحَسْرَةُ لَهُ أَزْمُ وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ أَلْوَمُ

همانا بهترین چیزی که انسان ها می توانند با آن به خدای سبحان نزدیک شوند، ایمان به خدا و ایمان به پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و جهاد در راه خداست، که جهاد قلّه بلند اسلام، و یکتا دانستن خدا بر اساس فطرت انسانی است

بر پاداشتن نماز آیین ملت اسلام، و پرداختن زکات تکلیف واجب الهی، و روزه ماه رمضان، سپری برابر عذاب الهی است، و حج و عمره، نابود کننده فقر و شستشو دهنده گناهان است

و صله رحم مایه فزونی مال و طول عمر، و صدقه های پنهانی نابود کننده گناهان است، و صدقه آشکارا، مرگ های ناگهانی و زشت را باز می دارد، و نیکوکاری، از ذلّت و خواری نگه می دارد

به یاد خدا باشید که نیکوترین ذکر است، و آنچه پرهیزکاران را وعده دادند آرزو کنید که وعده خدا راست ترین وعده هاست، از راه و رسم پیامبرتان پیروی کنید که بهترین راهنمای هدایت است، رفتارشان را با روش پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) تطبیق دهید که هدایت کننده ترین روش هاست

و قرآن را بیاموزید، که بهترین گفتار است، و آن را نیک بفهمید که بهار دل هاست

از نور آن شفا و بهبودی خواهید که شفای سینه های بیمار است، و قرآن را نیکو تلاوت کنید که سود بخش ترین داستان هاست، زیرا عالمی که به غیر علم خود عمل کند، چونان جاهل سرگردانی است که از بیماری نادانی شفا نخواهد گرفت، بلکه حجّت بر او قویتر و حسرت و اندوه بر او استوارتر و در پیشگاه خدا سزاوارتر به نکوهش است.^۲

"نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰"

بخش اول: وسایل تقرب به خدا

اندرز به یاران

برخی از مسائل بااهمیت درباره ی ایمان:^۳

نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰"^۲

شرح نهج البلاغه مرحوم شوشتري، جلد 13، صفحه 102^۳

یک- آیا انسان می‌تواند بدون ایمان زندگی کند؟ برای پاسخ به این سؤال، باید دید مقصود از زندگی چیست؟ اگر مقصود از زندگی فقط حرکت و احساس طبیعی بوسیله‌ی اعضای حاسه، و خواستن‌های ناشی برای اشباع غرایز طبیعی حیوانی است و بس، نه تنها ایمان برای چنین زندگی مورد نیاز نیست، بلکه مزاحم و مخل آن نیز محسوب می‌شود. از اینجا است که اشخاصی که می‌گویند: انسانها می‌توانند بدون ایمان زندگی کنند! انسان و زندگی او را در مرتبه‌ای از حیوانیت پست در نظر می‌گیرند که شایستگی درک و پذیرش ایمان را ندارد.

دو- اختلاف در موضوع، غیر از بی‌ایمانی است. وقتی که می‌گوئیم یا می‌شنویم که کسی یا قومی (بی‌ایمان است) باید دقت کنیم که آیا عدم ایمان به موضوع یا موضوعاتی معین (مثلا حقایقی که مورد ایمان ما است) منظور شده است، یا اینکه اصلا ایمانی به هیچ چیز ندارد؟ یعنی اختلاف در موضوع ایمان غیر از بی‌ایمانی مطلق است. و باید بدانیم که بی‌ایمانی مطلق که ناشی از عدم پذیرش قانون ثابت و حقیقت شایسته‌ی گرایش در این دنیا است یا اصلا وجود ندارد و یا بقدری کمیاب است که می‌توان گفت در حکم نایاب می‌باشد. برای اثبات این مساله، باید به این مطلب توجه کنیم که بعضی از کلمات بجهت دگرگونی افکار درباره‌ی موضوعاتی که به آنها مربوط است، دستخوش تغییراتی می‌گردد که ارتباطی با معنای حقیقی آنها ندارد. اینگونه تغییرات در جوامع و در طول تاریخ به فراوانی دیده می‌شود.

برای صعود به درجه‌ی ایمان صحیح به خدا :

الف- باید از نظم و قانون و عضویت هستی اطلاع حاصل نمود، ب- باید فهم برین را برای دریافت آیات خداوندی در هستی بکار انداخت. ج- باید با تکاپوی مخلصانه درون را تصفیه و تهذیب نمود. باید از طواف به دور خود و از مقاومت در برابر حقائق دست برداشت. فراهم شدن این سه امتیاز برای یک انسان (که قطعا با کمیتها و کیفیتهای مختلف برای همه‌ی انسانهای معتدل قابل وصول است) که موجب صعود به درجه‌ی ایمان

13. اطلاع از احوال مسلمانان:

اینکه امیرالمومنین علیه السلام درباره حکمت حج و عمره میفرماید:

فانهما ينفيان الفقر و يرحضان الذنب (زیرا حج و عمره فقر و تنگدستی را منتفی و گناه را می‌شوید)²⁸

مربوط به جنبه اجتماعی حج است که مسلمانان در آن سرزمین مقدس از اوضاع و حالات همدیگر مطلع میگردند و با اطلاع از دردهای اقتصادی و ناگواریهای سیاسی همدیگر است که موجب میشود در صدد رفع آن دردها و ناگواریها و نابسامانی‌ها برآیند،

زیرا این روایت مبارک از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم مورد قبول همه فرق مسلمین است که:

من اصبح و لم يهتم بامور المسلمين فليس بمسلم _ هر کس که بامدادی سر از خواب برآورد و اهمیتی به امور مسلمانان ندهد مسلمان نیست.²⁹

9_ صله الرحم فانه مشراه فی المال و منساه فی الاجل

وقتی که دیدید بدون علت، ارتباطات شما با خویشاوندان نزدیک و دور رو به سردی گراییده است، بدانید که بیماری از خود بیگانگی کار خود را کرده و بیماری دیگری بنام بیگانگی از حوزه شخصیت (خود) را که همان

نام کتاب: منهاج البراعة في شرح نهج البلاغة (خونی)، نویسنده: هاشمی خویی، میرزا حبیب الله / حسن زاده آملی، حسن و کمرهای،²⁸ محمد باقر، ناشر: مکتبه الاسلامیه، مکان چاپ: تهران، ج7، ص381

نام کتاب: الکافی (ط- الإسلامیه)، نویسنده: کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، تاریخ وفات مؤلف: 329 ق، ناشر: دار الکتب الإسلامیه، مکان²⁹ چاپ: تهران، ج2، ص163

قطع صله ارحام است، برای شما به ارمغان آورده است و سپس این دو بیگانگی، بیماری سومی را که نامش بیگانگی از انسان است بدنال می آورد و نتایج ناگوار مانند نیازمندی و مرگ زودرس را بدنال می آورد

10_ صدقه السر فانها تكفر الخطيئه و صدقه العلانيه فانها تدفع ميثه السوء، و صنایع

المعروف فانها تقى مصارع الهوان.

با دریافت یک خود عالی فراگیر خود عالی همه خودهائی که شایسته اجتماع در یک نفس کلی هستند، همواره به فکر خود و دیگران خواهی بود. یکی از مهمترین دلائل پیوستگی جانهای آدمیان به همدیگر همین قانون سازنده حیات است که در آیاتی از قرآن مجید و در منابعی معتبر از احادیث مشاهده میشود. این قاعده که عبارتست از لزوم دریافت یک خود عالی فراگیر همه خودهائی که شایسته اجتماع در یک نفس کلی هستند مدلول صریح همه آن آیاتی است که میفرماید: هر انفاق و احسان و بخشش و نیکوئی که به انسانها نمائی، نتیجه آن به خود تو برمیگردد

به عنوان نمونه:

ان الذين يتلون كتاب الله و اقاموا الصلوه مما رزقناهم سرا و علانيه يرجون تجاره لن تبور_ (حقا کسانی که کتاب الهی را تلاوت میکنند و نماز را برپا داشته و از آنچه که به آنها روزی کرده ایم پنهان و آشکار انفاق می کنند آنان امید تجارتی دارند که (سود آن) از بین نمیرود).³⁰

و ما تنفقوا من خير فلانفسكم_ (هر چیزی مفید را که انفاق کنید، خیر آن برای خود شما است).³¹

سوره فاطر، آیه 29³⁰

سوره بقره، آیه 272³¹

و ما تنفقوا من خير يوف اليكم_ (و هر چیزی را که در راه خدا انفاق کنید، به خود شما خواهد رسید).^{۳۲}

و بطور کلی باید گفت: ان احسنت احسنت لانفسکم_ (اگر احسان کنید (نیکوئی کنید) برای خودتان احسان نموده اید).^{۳۳}

در جمالاتی از امیرالمومنین علیه السلام که تفسیر مینمائیم، می فرماید:

اگر صله ارحام بجای بیاوری، عمر تو طولانی و بر امکانات تو افزوده میشود. اگر مخفیانه احسان نمائی کفاره گناهان تو است و اگر آشکارا احسان کنی از مرگ زشت و سخت در امان خواهی بود. و همچنین میفرماید: ای کامل برکت در مال کسی است که زکاء دهد و با مؤمنان همیاری کند و صله ارحام بجای آرد.^{۳۴} و^{۳۵}

سوره بقره، آیه ۲۷۲^{۳۲}

سوره اسراء، آیه ۷^{۳۳}

ابن شعبه، حسن بن علی - اتابکی، پرویز، رهاورد خرد (ترجمه تحف العقول)، ۱ جلد، نشر و پژوهش فرزانه روز - تهران، چاپ: اول،^{۳۴} ۱۳۷۶ ش.

نام کتاب: کتاب المواعظ / ترجمه عطاردی، نویسنده: ابن بابویه، محمد بن علی- عطاردی قوچانی، عزیز الله، تاریخ وفات مؤلف: ۳۸۱^{۳۵} ق، ناشر: مرتضوی، مکان چاپ: تهران، سال چاپ: بی تا

منابع :

قران کریم*

1) نهج البلاغه

البرهان فى تفسير القرآن، بحرانی، سید هاشم . 2)

وسایل الشیعه، محمد بن حسن شیخ حر عاملی. 3)

بحار الانوار، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی.

4)

جامع الاخبار. شیخ صدوق. 5)

علل الشرايع. محمد بن علی ابن بابویه، - محمد جواد ذهنی تهرانی،

6)

اصول کافی ، محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی. 7)

تحف العقول ، نویسنده ابن شعبه حرانی. 8)

شرح نهج البلاغه. مرحوم شوشتری. 9)

ترجمه و شرح خطبه 110 نهج البلاغه؛ نویسنده: ابن أبی الحديد. 10)

، دیوان وفایی وفایی شوشتری. 11)

تفسیر کبیر، محمد بن عمر فخر رازی. 12)

- 13) شرح مقاصد، سعد الدين مسعود، تفتازانى.
- 14) الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام.
- 15) فضائل الأشهر الثلاثة، محمد بن على ابن بابويه.
- 16) من لا يحضره الفقيه، محمد بن على ابن بابويه.
- 17) كتاب سليم بن قيس الهلالي ، سليم بن قيس هلالى .
- 18) بصائر الدرجات فى فضائل آل محمد صلى الله عليهم ، محمد بن حسن، صفار.
- 19) منهاج البراعة فى شرح نهج البلاغة (خوئى)، ميرزا حبيب الله هاشمى خويى.